

Ольга МАКАРОВА

**АКТОВІ КНИГИ ОВРУЦЬКОГО ГРОДСЬКОГО УРЯДУ
ДР. ПОЛ. XVII ст. – ВАЖЛИВЕ ДЖЕРЕЛО ДЛЯ
ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИХ
МОВНИХ КОНТАКТІВ**

У Центральному державному історичному архіві України зберігаються судові книги Овруцької повітової канцелярії, починаючи від 1678. На жаль, оригінали овруцьких рукописів за попередні роки втрачено, лише окремі акти-виписи надруковано в різних підбірках історіографічних матеріалів (переважно в «Архиве Юго-Западной России», опубліковані протягом 1859-1914 рр., «Актах, относящихся к истории Южной и Западной России», опубліковані протягом 1863-1867 рр.).

Овруцькі актові книги мають неабияке значення для вивчення історії становлення та розвитку української мовної системи, а починаючи з др. пол. XVII ст. – і польської.

Досліджувана книга (найдавніша, яка зберігається в архіві) містить різні судові справи (реляції, посесії, маніфестації, обляти, протестації) за 1678 рік. Починається вона з іораменту – своєрідної присяги. Усього в книзі 50 аркушів. Крім актів за 1678 рік, в один конволют переплетені також ще книги за 1679 та 1680 рр. Палітурка книги – картон, обтягнутий шкірою. Пам'ятка збереглася у цілком задовільному стані, лише зрідка трапляються затерті частини сторінок, що суттєво не впливає на читабельність тексту пам'ятки. Над книгою працювало п'ять писарів, почерки усіх розбірливі: Реміян Сурин, Михайло Кончаковський, Стефан Вишпольський, Андрій Редчич, Іоан Кривський.

Структура пам'ятки нічим не відрізняється від ведення подібних книг у повітових канцеляріях на Правобережній Україні. Кожна справа складається з протоколу, основної частини й есхатолу. Особливість майже всіх актових книг Овруцького гродського уряду полягає в тому, що протоколи й есхатоли писані тогочасною українською мовою, а основні частини – польською.

До сьогодні ці актові книги ще не були об'єктом дослідження серед пам'яток старої української та польської мов.

Вже попередній аналіз книги Овруцького гродського уряду за 1678 рік дозволяє зробити висновки про важливість її для вивчення історії української та польської мов, особливо для подальшого

глибшого усвідомлення взаємовпливів обох мовних систем.

Виділимо такі найхарактерніші графіко-мовні особливості публікованої справи:

– у пам'ятці зовсім відсутня літера ъ, писарі для передавання фонем /ѣ/ використовують лише букви ε та є, не залежно від наголошуваності: *делу, дедичными, намесьникомъ, на уряде, нынешнихъ*;

– спостерігається непослідовне використання: ε і є (*Андреем, Андреемъ*),

– сплутування **и** та **ы** (*инсеровании, вписаныи*);

– досить послідовно писарі відбивають носові (*będq, potoscą Vozq*), хоча інколи графема для передавання цих звуків писар вживає для позначення голосних [a] та [e] в кінці слів (*postanowienie nasze takowę; a iesliby tę niedoszły, tedy po nich, które napewney będą sądzonę*);

– сплутування графем кирилиці та латиниці (*земського, земьскего*)

– у власних назвах на зразок *Hoholczyna, Bułyzynszczyzna* спостерігається непослідовне використання суфіксів: *-изн-*, характерного для творення дериватів у польській мові та *-ин-* для – української;

– сплутування українських та польських закінчень *-ого, -его* (*земського, земьскего, Києвського, Києвскего*)

– трапляються паралельні написання польських і українських лексем: *siedliszcze, sieliszcze*.

У тексті сарави виявлено запозичене з української мови слово *rozrobkami*, що позначає землю, підготовлену, розроблену для засівання; в польській мові існує тільки дієслово *rozrobić* та пов'язаний з ним дієприкметник *rozrobiony*, іменника ж *rozrobka* жоден словник старої польської мови не фіксує, з чого можемо зробити висновок про запозичення даного виразу з української мови, в якій це слово активно функціонує дотепер.

Писарі, поза сумнівом, володіли обома мовами, оскільки рука при писанні однієї справи не мінялася. Тому й спостерігаємо досить часті ненавмисні переходи з мови на мову, що й проявляється як у графіці, так і в передаванні тієї чи іншої мовної системи.

Наразі ми готуємо пам'ятку до друку в цілому, а цією публікацією представляємо одну із справ досліджуваної актові

книги.

Облята делу добрами дедичными лежачими межи их млтями
Паны Аньдреемъ и Олизаром Сынкгурами учиненымъ

Року тысяча шестьсотъ семъдесятъ осмог мсца мая двадцатъ
четвертого дѣня.

На вряде кгородскомъ, в замьку его кр милости Овруцькомъ передо мною Михаломъ Кончаковскимъ, намесьникомъ подьстароства Овруцького и акьтами нинешьними кгородскими старостиньскими перьсоналитерь // (7) становши урожонии его мл: пан Янь Трипольский для вписаня до книг нинешнихъ кгородскихъ Овруцькихъ подаль пероблятамъ ориинал делу вечистого добрами дедичными, лежачими в воеводстве Киевскомъ, а повете Овруцькомъ, будучими межи ихъ мл Паны Андреем и Олизаромъ Сынкгурами братею роженого, списаным з сусцьпотоу на томъ ориинале на тыле презъ его мл: Пана Акьсака, судю земьского Киевского, написаную, о чомъ тотъ дел нижеи инсеровании ширеи в себе описует, которого, подавши, просил, абы принять и въ книги нинешьнии вписаныи былъ. Я теди урядъ онь дель примуючи до кьнигъ читаломъ, Котории так се в себе маем. Roku tysiąc szescset szesnastego, miesiąca Septembra osmnastego dnia, ja Andrzej y ja Olizar Syngurowie, bracia rodzeni, czyniąc dosic Intercyzie y Postanowieniu naszemu, miedzy sobą uczynionemu, przez przyjacielia naszego zbolnego Jego Ml(st) Pana Fedora Obuhowicza, pisarza ziemskiego Mozyrskiego, aby i my tego dnia y roku wysz mianowanego według tey Intercyzy, przyjacioł miedzy sobą obrawszy y wysadziwszy dział wieczysty uczynili, tak grunty, jako y poddanych miedzy siebie podzielili, co za pomocą Bożą y zgodą naszą zobopolną przez Jch Ml(s)ciow Panow przyjaciol, tego dnia nie niepochiliając, wszystkiemu dosic y iesmy uczynili y takim sposobem miedzy sobą postanowili. Mnie, Andrzejowi Syngurowi, z działu tego dostały się grunty y siedliszczа tę \ (7 звопот) мianowaną y przynależаcę według tego, jakosmy pierwиеy miedzy sobą были z bratorskiey miłosci podzielili y do tego czasu spokojnie wierzeli y uzywali, to iest sieliszczе Hodunowskie, na ktorym dworem sobie zbudował, posiadliwszy się do tego mego двора, siedliszczа przynależаcе: Udodowszczyzna, Бульзыншчczyzna, Korczynszczyzna, y

do nich pola rozrobionę y czerczeze sianożęci przynależące, także y poddanych między siebieśmy rozebrali. A mianowicie ci poddani mnie, Andrzeiowi, się dostały, Siemion Szulha, y z synami, to iest Filon, Misko, Jerko, Mamiyło, Tyszko, Waczuła Udodowiczowie y bratankowie jch Misko Jwanowicz, Kondrat Makarowicz Udodowiczowie, Jurko y Michal Łukaszowiczowie, Jwan Pryma z synami, Wasko, Sołohub, Perepieczenko, Jwan Pryma Jacukowey Parepieczenkowey, Jak Hawryłowicz, Piotrok Czorny, Jarmoła Maximowicz, Filip Chomicz, Stefan Chomicz, Jakub, Paweł, Mikołaj, Bohdan, Jurko Ławrynowiczowie, Jwan Siemaszko, Stas Marcinowicz, Michal, Ambrozey, Stefan, Fedor, Siemion Piotrowcowiczowie, Ohapka wdowa. Tę poddani z gruntami mianowanemi, y s przynależnościami wszelakimi, y s powinnościami wysz mianowanemi mnie, Andrzeiu Syngurowi, się dostały, a na część zas mnie, Olizara Syngura, tę siedliszcza z gruntami y rozrobkami, czerczezami, sianożęcami y wszelakimi przynależnościami się dostały, to jest mianowicie sidliszcze z dworem oycowskim, zbudowanym z ogrodami, rozrobkami sianożęcami y wszelakimi powinnościami \\ (8) do tego dworu mego przynależącemi, siedliszcze Nieteykowszczyzna y Nieksieniowszczyzna. Do tegoz, brat moy, Pan Jendrzey, postąpił mnie z miłości braterskiej za wynalazkiem przyjacielskim dla lepszej zgody y miłości braterskiej za odmianę niwe Motuzowska y Hoholczyną, to iest niwę Ambrozeiowo tę, a drugą niwę Jarmolinę na Stupiszczach s czerczenami y przynależnościami wszelakimi. Poddani także na część mnie Olizara przynależąc ci mianowicie Anton Hohołko y z synem, Artem, Bohdan, Tymoch Szyrniewiczowie, Paweł Hutor z synem Zdanem, Fedor Hutorenko, Fedor Sawicz, Fedor Hutor, Siemion Sawicz y Olexy, Filip, Lewonowey Pryma y Hnat, y Paweł Piekurowie, Siemion Karponos, Miniuk, Szymko, Jasko, Stas. Który ten rozdziałek y takie postanowienie między sobą uczyniwszy wiecznie y nieporuszenie, to między sobą spokojnie, trymno y przyw to mamy, także y poddani nasi z obu stron, jako y my używali, y oni używac mają spokojnie, bez wszelakiej przeszkody, jeden przeciw drugiego. A iezeliby jeden drugiemu z nas y poddanym naszym, jaką przeszkodę, w czymkolwiek uczynił, tedy ma przepadać za ręki, albo winy sto złotych polskich, dając moc od siebie pozwać do kożdego prawa y urzędu grodzkiego, ziemskiego y trybunalskiego, a dla lepszej pewności y mocy mamy y powinni będziemy ten dział y postanowienie nasze takową sobie przyznac na rokach ziemskich Kiiowskich, o Trzech Krolach Święcie

Rzymskim, według nowego calendarza, sądzonych y odprawowanych w roku da Pan Bog przyszłym tysiąc szesc set siedmnastym, a iesliby tę niedoszły, tedy po nich, \ (8 зворот) którą napewney będą sądone. Toz powinni byćdzim wykonac pod zakładem na kazdego z nas winy sta złotych polskich, iesliby który z nas temu postanowieniu y rozdziałkowi naszemu dosic uczynic y wykonac nie chciał, dając moc za tym listem naszym siebie pozwac do kazdego prawa y sądu grodzkiego, ziemskiego y trybunalskiego, a co sie dotyczy, przywileiow y listow na tę maiętnosc naszą służących, tę do xiąg actykowac, iesli który z nas tego będzie potrzebował, gdyz ja, Andrzej, jako brat starszy, te sprawy u siebie mam y chowam. Do ktorego tego naszego listu y postanowienia ja, Andrzej Syngur, ręką swą własną podpisałem się y pieczęc przyłożył, A ja, Olizar Syngur, nie umiejąc pisac, pieczęc swą przyworzywszy obydwu ustnie prosilismy o przyłożenie pieczęci y o podpis rąk jch Mosciow Panow przyacioł nizey podpisanych pisan [...] roku y dnia wyzy mianowanego y napisanego y того орииналу лисьту дальчого печати притмънення ихъ пять а подъпис рукъ тыми слова Аньдрея Синькгуръ рукою хіадз Łukasz Rozanesky, Kanonik Kiiowsky, Marfey Trypolsky ręką własną, ustnie proszony pieczętarz od osob wyzy pomienionych przy pieczęci, ręką podpiśał Mikołay Rembiesky ręką Jan Sokołowsky Generał ręką swą A на тыліле того \ (9) орииналу делу вечистого сусцепта его мл: Пана Стефана Аксака судьи Земьскего Киевскего тими слова есть написана Anno Domini tysiąc szescset trzydziestego szostego, dnia piętnastego January, за очевистым поданием per oblatam u sądu przez Pana Pieslaka Suscepta Stepchan Aksak sędzia Ziemsky Kiiowsky Котори ето оригинал делу вечастого за поданьемъ и прозьбою з вишь мянованого подаваючого а за моимъ урядовимъ принятемъ до кънигъ нинешньихъ Кгродськихъ Овруцькихъ слово в слово есть уписано.

Показчик слів та словоформ української частини тексту

а	Київського,
абы	Київськомъ, Києвскего
Аксака, Акъсака	книги, кънигъ
акътами	Кончаковъскимъ
Андреєм, Анъдреемъ,	котори, котории,
Анъдрєя	которого
быль, єсть, єсть	лежачими, лежачими
братєю	листьу
будучими	маєт
ввоєводстве	мая
в, въ, v	межи
вечастого, вечистого	мѣца (мєсяца)
вишь (вишь	милости, млтѣми, мл,
мянованого)	млѣ (милость)
вписаня, вписаныи	Михаломъ
дєдичными	моимъ
дальчого	мянованого
двадцат	на
дєдичными	намєсьникомъ
дел, делу, делу, дєль	написана, написаню
дѣя	нижеи
для	нинєшьниє,
до	нинєшнихъ, нинєшьнихъ,
добрами	нинєшьними
уписано (єсть	ѡ чомъ
уписано)	ѡблята
єго (єго кр милости,	Ѡвруцького,
єго млѣ)	Ѡвруцькомъ, Ѡвруцькихъ,
з	Ѡвруцькихъ
за	Ѡлизаром,
замъку (в замъку)	Ѡлизаромъ
зємьского, зємьскего	ѡнь
и	ѡписуєт
инсеровании	оригинал, ориинал,
их, ихъ (их млтѣми)	оригиналу, орииналу, на
кгородьскомъ, кгородск	ѡриинале
ими,	ѡсмог (осмого)
кгородьскихъ,	передо мьною

персоналитеръ
пан, пана, паны
пер ѡблятам
печати
повѣте
подавающо҃го
подавши, подалъ
поданъемъ
подъпис
подъстароства
презь
принять, примуючи
принятьемъ
притмъненя
прозьбою
просил
пять
рожно҃го, урожонны
року
рукою, рукъ
се (так се)
семъдесят
слова, слово в слово
собе (в себе)
списаьм
становши
старостинъскими
Стефана
судьи, судю
сусцепта, сусцьпътою
Синъгурь,
Сынгурами, Сынъгурами
теди
так
тоть, того, тыми
Трипольский
тыле [?] (на тыле)
тыліле [?] (на тыліле)
тысеча

у
урядъ, урядовимъ,
вряде (на вряде)
учиненымъ
четвертого
читаломъ
шестьсотъ
ширеи
Янь

**Показчик слів та
словоформ польської
частини тексту**

a
aby
Aksak
aktykować: *aktykowac*
albo
Ambrożej: *Ambrozey*
Ambrożejowy:
Ambrozeiowo
Andrzej: *Andrzej*,
Andrzej, *Andrzejowi*, *Andrzej*
Anno Domini
Anton
Artem
bez
Bohdan
bracia
brat
bratanek: *bratankowie*
bratorski: *bratorskiej*
Bułyzynszczyzna
być: *będą*, *będzie*
potrzebował,
będziem, *będziemy*, *byli*, *iesmy*,
iest, *jest*
Bóg: *potocą* *Bożą*,
Pan Bog

chcieć: *chcial*
Chomicz
chować: *chowam*
ci
co
cokolwiek:
czymkolwiek
czas: *czasu*
czerczeż / czercież:
czerczenami [?], *czerczezami,*
czerczeze
część: *częsc*
Czorny
czynić: *czyniac*
da
dawać: *daiac*
dla
do
dostać się: *dostały się*
dostać: *dostały*
dosyć: *dosic*
dotyczyć: *dotycze*
drugi: *drugą, drugiemu*
dwór: *dwora, dworem,*
dworu
dział, działu
dzień: *dnia*
Fedor
Fedora
Filip: *Filip*
Filon: *Filon*
gdyż: *gdyz*
generał: *generałł*
grodzki: *grodzkiego*
grunt: *gruntami, grunty*
Hawryłowicz
Hnat
Hodunowskie
Hoholczyna:

Hoholczyną
Hoholko
Hutor
Hutorenko
i
iz: *y z*
i: *y*
ich miłość: *jch*
MI(s)ciow
ich mość: *jch Mosciow*
interczyza: *jntercyzie,*
jntercyzy
Iwan: *Jwan*
Iwanowicz: *Jwanowicz*
ja, mnie
Jacukowa: *Jacukowey*
jak
jaki: *jaką*
jako, jakosmy
Jakub
Jan
January
Jarmoła
Jarmolin: *Jarmolinę*
Jaško: *Jasko*
jeden, jeden przeciw
drugiego
Jędrzej: *Jendrzey*
Jerko
jeśli: *jesli, iesliby*
jeżeliby: *iezeliby*
Jurko
ja
kalendarz: *calendarza*
kanonik
Karponos
każdy: *kazdego,*
kazdego z nas
Kijowski: *Kiiewskich,*

Kiiowsky
Kondrat
Korszczyńska:
Korczyńska
kożdy: *kozdego*
ksiądz: *xiądz*
księga: *xiąg*
który: *ktore, ktorego,*
ktory, ktory z nas, ktorym
Ławrynowicz:
Ławrynowicowie
lepszy: *lepszy*
Lewonowa:
Lewonowey
list: *listem, listu, listow*
Łukasz
Łukaszowicz:
Łukaszowicowie
małość: *małosc*
Makarowicz
Maksymowicz:
Maximowicz
Mamyjło: *Mamiyło*
Marcinowicz
Marfej: *Marfey*
mianowany:
mianowanę, mianowanego,
mianowanemi, mianowicie
Michał: *Michal*
mieć: *ma, maia, mam,*
mamy
miedzy: *miedzy,*
miedzy sobą
miesiąc: *miesiąca*
Mikołaj: *Mikołay*
miłość: *miłosci, ml(st),*
ich miłość, ich mość
Miniuk
Miszko: *Misko*

moc, mocy
Motuzowska
Mozyrskij:
Mozyrskiego
my, nas
mój: *moy, mego*
na: *na czesc mnie, na*
rokach ziemskich
napewniej: *napewney*
napisany: *napisanego*
nasz: *nasi, naszą,*
nasze, naszego, naszemu,
naszym
nie
niedoszły
Nieksieniowszczyzna
niepohilając:
niepochiliając
nieporuszenie
Nietekowszczyzna:
Nietekowszczyzna
niwa: *niwe, niwę*
niżej: *nizey*
nowy: *nowego*
o
oba: *obu*
oblata: *oblatam*
obrać: *obrawszy*
Obuchowicz:
Obuhowicza
obydwa
oczewisty: *oczewistym*
od
odmiana: *odmianę*
odprawowany:
odprawowanych
ogrod: *ogrodami*
Ohapka
ojcowski: *oycowskim*

Oleksa: *Olexy*
Olizar, Olizara
on: *jego*
oni, ich, nich, jch, po
nich
ośmnaście: *osmnastego*
osoba: *osob*
pan, pana, panow
Parepieczenkowa:
Parepieczenkowey
Paweł
per oblatam
Perepieczenko
pewność: *pewnosci*
pieczęć: *pieczęc,*
pieczęci
pieczętarz
Piekurowie
pierwiej: *pierwiew*
Pieślaka: *Pieslaka*
piętnasty: *piętnastego*
Piotrok
Piotrowcowicz:
Piotrowcowiczowie
pisać: *pisac*
pisarz: *pisarza*
po
pod
podanie: *za podaniem*
poddanyj: *poddani,*
poddanych, poddanym
podpis
podpisać: *podpisał,*
podpisałem
podpisanych:
podpisanych
podzielić: *podzielili*
pola
pomoc: *pomocą*

posiedlić: *posiedliwszy*
postanowić:
postanowili
postanowienie,
postanowienia, postanowieniu
postępować: *postąpił*
powinni
powinność:
powinnosciami
pozwąć: *pozwac*
prawo: *prawa*
prosić: *prosilismy*
prosić: *proszony*
Pryma
przepadać: *przepadac*
za ręki
przeszkoda:
przeszkodę, przeszkody
przez
przy
przyjaciel: *przyiacielia,*
przyiacielskim, przyiacioł
przyłożenie:
przyłożenie
przyłożyć: *przyłożył*
przyłożyć:
przyworzywszy
przynależeć:
przynależące, przynależącą,
przynależącemi
przynależność:
przynależnosciami
przyszły: *przyszłym*
przyw [?]
przywilej: *przywileiow*
przyznać: *przyznac*
ręka: *rąk, ręką*
Rembieski: *Rembiesky*
rodzony: *rodzeni*

rok: *roku*
Różaniecki: *Rozanesky*
rozdziałek: *rozdziątek,*
rozdziatkowi
rozebrać: *rozebrali*
rozrobić: *rozrobione*
rozrobki: *rozrobkami*
sąd: *sądu*
sądzony: *sądzoną,*
sądzonych
Sawicz
sędzia
September: *Septembra*
sianożęć: *sianożęci,*
sianożęczami
się, sie
siebie, sobą, sobie,
siebieśmy
siedemnasty:
siedmnastym
siedliszcze, sidliszcze,
siedliszcza
sieliszcze
Siemaszko
Siemion
służący: *służących*
Sokołowski:
Sokołowsky
Sołohub
spokojnie: *spokojnie*
sposob: *sposobem*
sprawa: *sprawy*
starszy
Stas
Stefan, Stepchan
sto, sta
strona: *stron*
Stupiszczka:
Stupiszczach

suscept: *suscepta*
swą
święto rzymskie:
Swęcie Rzymskim
syn: *synami, synem*
Syngur, Syngura,
Syngurowi, Syngurowie
sześćset: *szescset*
szesnasty: *szesnastego*
Szulha
Szymko
Szyrniewiczowicz:
Szyrniewiczowie
szósty: *szostego*
ta: *tey*
tak
taki: *takie, takim*
takową
także: *takze*
tedy
ten, te, tę, teą, tego,
temu, tym
to
toż: *toz*
trybunalski:
trybunalskiego
trymno
Trypolski: *Trypolsky*
Trzy Króle: *Trzech*
Krolach
trzydziesty:
trzydziestego
Tymoch
tysiąc
Tyszko
u, u siebie
uczynić: *uczynić,*
uczynił, uczynili, uczyniwszy,
uczynionemu

Udodowiczowicz:
Udodowiczowie
Udodowsczyzna
umieć: *umiejąc*
urząd: *urzędu*
ustnie
używać: *uzywac,*
uzywali
w
Wacsuła [?]
Waśko: *Wasko*
wdowa
według
wiecznie
wieczysty
wierzyć: *wierzeli*
wina: *winy*
własna: *własną*
wszelaki: *wszelakiemi,*
wszelakiey
wszystki: *wszystkiemu*

wykonać: *wykonac*
wynalazek:
wynalazkiem
wysadzić: *wysadziwszy*
wysz
wyży: *wyzy, wyzy*
pomienionych
z, s, z nas, z synem
za, za wynalazkiem
zakład: *zakładem*
zaś: *zas*
zbudować: *zbudował,*
zbudowanym
Żdan: *Zdanem*
zgoda: *zgodą, zgody*
ziemski: *ziemsky,*
ziemskiego
złoty polski: *złotych*
polskich
zobopólny: *zobopolną,*
zbopolnego